

T.C.
DEVLET BAKANLIĞI

TÜRK
BİLİM POLİTİKASI
1983-2003

EKİM 1983

İKİNCİ BÖLÜM
BİLİM, KÜLTÜR VE UYGARLIK
AÇISINDAN TARİHİMİZ*¹

I. GİRİŞ

27. Sağlam ve güvenilir bilgi insanoğluna tarihöncesi çağlardan başlayarak hayatını düzenlemede yardımcı olmuştur. İnsanın tarım yapmaya başlaması uzun süreler içinde çeşitli bitkilere ilişkin olarak kazandığı bilgi ve tecrübeden yararlanması sayesinde mümkün olmuştur. Bilgi ve tecrübenin oluşturduğu sistematik bilgi ise bilimdir. Gerçekten, bilim uygarlık kurma ve uygarlığı geliştirme sürecinde insana çok eski çağlardan itibaren bazen açık seçik ve bazan da dolaylı ve dolambaçlı yollardan kılavuzluk etmiş, yol göstermiş, insanın en gerçek mürşidi olmuştur.

28. Uygarlık tarihinde, insanı günümüz uygarlık düzeyine ulaştıran yolda, dört büyük aşama vardır. Bunlar Eski Mısır ve özellikle Mezopotamya uygarlığı aşaması, Yunan uygarlığı aşaması, ortaçağ İslam Dünyası uygarlığı aşaması ve geç ortaçağ ile yeni ve yakınçağlar Batı uygarlığı aşamasıdır. Mezopotamya uygarlığı aşamasının kökeninde Basra Körfezi civarında oturan Sümerlilerle karşılaşırız, İlk defa yazı kullanmaya başlayıp bunu bir gelenek haline getiren, ilk kez hukuk devleti düzenini kavrayıp sistematize eden bu küçük kavim, sağlam bir rakam sistemi geliştirerek aritmetik ve cebir bilimlerini medeniyet dünyasına sunmuş, bilimsel tıp ile astronominin ilk açık örneklerini vererek bu bilim dallarını da kurma şerefli işini başarmıştır. Bilimin doğup bir gelenek hüviyetini kazanması sürecinin eşiğinde Sümerlilerin uygarlığa yaptıkları bu katkılar, eskiçağda Yunanlıların ve yeni ve yakınçağlarda Batının bilim yolunda verdikleri hizmetlerden hiç de geri sayılmamak durumundadır.

29. Zamanımızdan dört bin yıl kadar önce etnik bir varlık olarak tarih sahnesinden kaybolan Sümerli-lerin kendilerinden sonra uzunca bir süre canlı kalmış olan dili, Türkçeye yapı ve hatta vokabüler bakımından ilginç benzerlikler göstermektedir. Bu yönden Sümerlilerin bizim amlarımızla akraba bir kavim olmaları söz konusudur. Böyle olduğu takdirde uygarlığın ve bilimin temellerinde Sümerlilerin yaptığı kalburüstü katkıdan bize de bir şeref payı çıkacağını düşünebiliriz. Ayrıca Sümerce, bir bilim ve kültür dili olarak, uzun ömürlülük bakımından tarihte rekor kırmış bir dildir. Benzer yapı ve bünyede olan dilimizin bir bilim ve kültür dili olmaya ne kadar elverişli olduğunu bu misalle de kanıtlamamız mümkündür. (3)

II. TÜRK—İSLAM TARİHİNDE BİLİM

(*) Bu bölüm Prof. Aydın SAYILI tarafından yazılmıştır.

30. Türklerin bilim ve tefekküre dünya çapında daha kesin ve sarik katkılarını görmek için günümüzden takriben bin yıl öncelerine, Orta Asya'ya ve daha genellikle Türk—İslam dünyasına bakmamız gerekir. Çünkü İslam Dünyasındaki Türkler, erken tarihlerden başlayarak, İslam Dünyası uygarlığının doğup gelişmesinde, İslam Dünyasında bilim ve tefekkürün canlanıp yeni yeni hamleler yapmasında önemli bir rol oynamışlardır.

31. Gerçekten, Atlas Okyanusu'ndan Hint Okyanusu'na ve Pirenelere Orta Asya içlerine kadar uzanan muazzam bir coğrafi bölgeyi içine alan İslam Dünyasının yetiştirdiği bilim adamı ve düşünürler arasında dikkati çekecek derecede büyük bir kısmı ve en kalburüstü olanları Orta Asya'dan, Horasan ve Maverâünnehir'den, şimdiki kuzeydoğu İran, Pakistan, Afganistan, Rus Türkistanı ve Çin Türkistanı yörelerinden olan kimselerdi. Abdülhamid İbn Türk, Hârezmî, Fergânî, Fârâbî, Ebû Nasr Manşur, Ebülvefâ, Beyrunî, İbni Sînâ, Ömer Hayyâm, Hâzinî, Nasîruddin Tûsî, Uluğ Bey, Ali Kuşçu bu büyük bilim adamları grubunun birkaç misalini gözler önüne serer.

32. Bunlar içinde Fars asıllı olanların sayısı pek büyük görünmüyor. İstisnai ve nadir durumlar bir yana, bu bilim adamı ve bilginlerin bir kısmı en geniş anlamıyla İranlı, bir kısmı da Türk'tür. Genellikle, bunların İran asıllı mı Türk asıllı mı olduklarını kesinlikle belirlemek güç olmaktadır. Çünkü o çağda insanlar hangi milli gruba mensup olduklarını pek belirtmezlerdi. Ancak istisnai olarak bazılarının milliyetleri ayrıntı bilgilerinden ve bu arada lâkaplarından çıkarmak mümkün oluyor.

33. Anlaşıldığına göre, İslam Dünyasında ve biraz dar ve sınırlı anlamda dünyada, ilk cebir kitabını yazan Abdülhamid İbn Vâsi İbn Türk olmuş oluyor. Yaşadığı çağ kabaca Harun Reşid ile oğlu Me'mun'un halifelik zamanlarına rastlıyor. Çağdaş, Hârezmî, 'İbn Türk' biçiminde bir lakap taşıyorsa da onun da Abdülhamid gibi bir Türk olması büyük ölçüde ihtimal dahilindedir. Çünkü kendisinin iyi Türkçe bildiği anlaşılıyor. Hârezmî İslam Dünyasında ilk ya da ikinci cebir kitabının yazarıdır. Yine, konumsal rakam sistemini ve ona dayanan aritmetiği İslam Dünyasında ve Batıda yayan kişilerin başında gelmektedir. Kendisi cebir bilimini yaymakta da böyle bir role sahiptir ve Memun zamanında gerek bilimsel çevirilerin yapılmasında ve gerekse astronomi ve matematiksel coğrafya alanlarında faaliyet göstermiştir. Gerek Abdülhamid İbn Türk'ün ve gerekse Hârezmî'nin cebir kitapları bu konuya en yakın monograf olan Diophantos aritmetiğinin Arapçaya çevirilmesinden yarım yüzyıl kadar önce yazılmıştır. Böylece, her ikisinin de bu faaliyetleri İslam Dünyasındaki bilimsel çalışma hareketinin tomurcuklanmasını, İslam topluluğunun kendi yerel katkılarını ve bu tür katkılarının en kalburüstü olanlarından birini temsil etmektedir (4).

34. İslam Dünyasının gerçek anlamıyla ilk felsefecisi Fârâbî de kesinlikle Türktü ve 'Et Türki' lakabıyla anılmıştır (5). Onuncu Yüzyılın ikinci yarısında yaşayan ve İslam Dünyasının ilk büyük lügatçilerinden olan Cevherî de Fârâbî'li bir Türk'tü ve o da Et'Türki lakabıyla anılmıştır. Aynı şeyi On dokuzuncu Yüzyıl bilim adamı ideali örneğini daha ortaçağın On birinci Yüzyılında vermiş olan Beyrunî için (6) ve, herhalde İbni Sina için de söyleyebiliriz.

35. Fakat bu erken çağlarda Türk olan bir kimsenin kendi Türklüğünü ilan etmesinin nadir bir şey olması adeta gerekliydi. Çünkü İslam Dünyası sınırları dışında bulunan büyük bir Türk nüfusu vardı. Bu gayrimüslim Türklerle pek kolay kolay yatışıp dinmeyen bir savaş durumu vardı ve bu mücadeleyi, İslam ülkesinin Kuzeydoğu sınırlarını korumayı coğrafi konumları gereği görev olarak üstlerine almış olan Müslüman Türkler yürütmekteydiler. İşte bu gibi sebeplerle, gerek bu sınır boyu Türk gazileri ve gerekse İslam Dünyasının diğer Müslüman Türkleri, Tabii olarak, kendilerini bu gayrimüslim Türklerden ayırt etmek istek ve ihtiyacını duymaktaydılar.

36. Özellikle bu erken çağlarda, örneğin Selçuklulardan önce, coğrafi bölge ölçüleriyle bu gibi bilim adamlarının milliyetleri konusunda bazı takribi yargılara ulaşmak mümkündür. Örneğin, Fergâna, Kâşgar veya Huttel gibi Türkistan'ın ta içlerinden olan bir bölgeden yetişme ya da o bölgelerde doğma bir bilim adamının Türk olduğuna, aksi sabit oluncaya kadar, sadece coğrafi bölge ölçüleriyle hüküm vermek tamamen haklı ve yerinde bir davranış olur. İran ile Turan arasında orak bir bölge olan Horasan yöreleri için ise böyle bir tahminde bulunmak genellikle çok daha zordur.

37. Aslında, tek tek misalleriyle milliyet belirlemeleri yapmak o kadar önemli değildir; daha doğrusu hiç önemli değildir. Esasen bu konuda yeterince ayrıntı bilgisi toplanabileceği de şüphelidir. Burada önemli olan husus bir ırk üstünlüğü zihniyeti içinde bulunmamak, bir bölge bilim adamları sayısının genel olarak o bölge nüfusunun her kesiminden aşağı yukarı eşit ölçülerle temsil edileceğinin, bilim ve düşünüm alanında üstünlüğün hiçbir ırk ya da dil grubunun tekelinde bulunamayacağı bilincinin içtenlikle benimsenmesidir. Ancak maalesef batılı bilginler genellikle buna uymamışlardır.

38. Orta çağ İslam Aleminde bilimsel çalışmanın devamında ve gelişmesinde hükümdarlar ve vezirler gibi yüksek mevki sahibi kişilerin olumlu rolleri büyük önem taşır. Çünkü İslam Dünyasında bilgiye verilen değer büyük ölçüde faydacılık ilkesine dayanmaktaydı. Özellikle astronomi ile simyaya, yani yıldız falı çeşitleri ile ucuz madenlerin altınla gümüşe dönüştürülmelerinin mümkün olduğunu ileri süren kimya dalına ve tabii olarak, tıbbı bel bağlamakta, bunlardan büyük yarar sağlanacağına inanılmaktaydı. Bu bilim dallarının özellikle ilk ikisindeki araştırma faaliyetleri genellikle büyük masraflara ihtiyaç gösterdiğinden, bunların hükümdarlarla nüfuz sahibi ve varlıklı kişiler tarafından desteklenmesi gerekiyordu.

39. İslam Dünyasında nakli bilimlerin, yani Müslüman dini ile yakın bağ kurma durumunda olan fıkıh ile tefsir ve hadis gibi konuların büyük değer taşıdığından kimsenin şüphesi yoktu. Fakat buna karşılık matematik, astronomi, fiziğin çeşitli dalları ve biyoloji grubundaki bilimlere, yani akli bilimlere ve özellikle felsefeye ilişkin değer yargıları çok değişik olabilmekteydi. Bu itibarla, akli bilimlere bazen kesinlikle cephe alınmış olmasına, hiç değilse bunlara şüpheli gözlerle bakma eğiliminin küçümsenemeyecek ölçüleri bulmuş olmasına rağmen, bu bilim dallarının müntesipleri çoğu kez iktidardaki kişiler ve varlıklı kimseler tarafından genellikle faydacılık ilkesine giren mülahazalarla desteklenmekte ve teşvik görmekteydiler.

40. Bu itibarla akli bilimlerdeki' çalışmaların devamı büyük ölçüde bunlara değer veren nüfuzlu kişilerin destek ve himayelerinden güç almak durumunda bulunuyordu. Türkler ise Abbasilerin iktidara' geçmesinden, yani bilimsel faaliyetlerin doğup tomurcuklanmaya başlamasından itibaren İslam Dünyasında siyaset, idare, ve askerlik alanlarında büyük faaliyet gösterdiler. Böylece de Türkler gerek bilimsel çalışmaların teşvik ve himayesinde ve gerekse bilimsel kurumların oluşturulup geliştirilmesinde, erken tarihlerden başlayarak, büyük bir katkıda bulunmak fırsatına sahip oldular. Nitekim bu Türklerin bu katkıyı fiilen yaptıklarına, gerçekleştirmiş olduklarına da tanıklık ediyoruz.

iki Önemli Kurum: HASTAHANE VE RASATHANE

41. Hastanenin İslam Dünyasında gerçek anlamıyla doğmasında ve bir hayır kurumu olma vasfı yanında bilimsel tıbbın tutarlı bir biçimde uygulandığı devamlı ve uzmanlaşmış bir tedavi yerine dönüşerek müesseseseleşmesinde Türklerin büyük bir paya sahip olduğu müşahede ediliyor. Nitekim, ilk hastane kurucuları arasında İslam Dünyasının beşinci hastanesinin kurucusu Feth ibn Hâkan ibn Gartuç bulunmaktadır ve altıncı hastanesinin kurucusu Ahmed ibn Tulun'dur. Bunların her ikisi de Türk'tür. Yine, küçük bir ihtimalle birinci ve kesinlikle üçüncü İslam hastanesi Bermekler tarafından kurulmuştur. Bermeklerin ise Akhun kökenli ve Türk olmaları muhtemeldir. Öte yandan, Ahmed İbn Tulun'la hastane müessesesinin vakıf gelirleriyle desteklenmesi ve bu suretle uzun ömürlülüğünün güvence.? ahına alınması yoiuna gidildiğini görüyoruz. Ahmed İbn Tulun hastanesinden sonra kurulan Vakıflı ilk dört hastane içinde ise üçünün kurucusunun Türk olduğu görülmektedir. Demek ki, böylece, İslam Dünyasının ilk on hastanesinden hiç değilse beşi, belki altısı ve hatta belki de yedisi Türklerin eseri olmuş oluyor. İlk aiti hastaneden de ikisi, belki üçü, ve hata belki de dördü Türkler tarafından kurulmuş oluyor ki bugün bunlar gerçekten ilginç bir olayı gözler önüne sermektedir. Ayrıca, İslam Dünyasına hastane müessesesi açısından Hint etkisinin Bermekler tarafından getirildiği görülmekte ve bu etkinin belki de altıncı hastanenin kurucusu olan Ahmed İbn Tulun tarafından yinelendiği anlaşılmaktadır'.

42. Böylece, İslam Dünyasında hastanenin müesseseseleşmesinde Türklerin kalburüstü bir katkıda bulunmuş oldukları gün ışığına çıkmaktadır. Bu husus çok büyük önem taşır. Çünkü bu ilk İslam hastaneleri, hastane tarihinde, tarih çapında bir başarıyı temsil etmektedir. Ne eski Yunan ne Bizans ve ne de Batı Roma İmparatorluğu hastane bakımından İslam Dünyasıyla boy ölçüşecek bir durumda olmadıkları gibi, İslam Dünyası hastaneleri, tarihte ilk kez, bilimsel tıbbın kaleleri haline gelmiş tıp kurumları olarak ortaya çıkmıştır (7).

43. Bilim kurumlarının doğup gelişmesi bakımından ortaçağ İslam Dünyası olağanüstü önemde bir çağdır. Rasathane de hastane gibi, İslam Dünyasında çok olumlu ölçülerde geliştirilen, hatta uzmanlaşmış özgün bir müessese olarak ilkin İslam Dünyasında ortaya çıkan önemli bir bilimsel araştırma kurumudur

Amacur ailesinden baba, oğul, ve yeğenden oluşma bir grup Türk bilgininin 855 ile 933 yılları arasında yapılan ve astronomi araştırmaları bu bakımdan konumuzu yakından ilgilendiren misaller arasında

bulunmaktadır. Amacırların bu astronomi alışmaları Slam Dünyasının çok daha geç tarihlerde karşılaşılan en büyük ve gelişmiş rasathanelerindeki program ve çalışmalarla boy lşbilecek uzunlukta bir süreyi kapsadığı gibi bir hayli erken olan tarihi ile de dikkatimizi çekecek mahiyettedir (8)

44. İslam Dünyasında dokuz büyük rasathane kurulmuştur. Bunlar devlet veya hükümdar rasathanelerdir. Bunlardan ilk ikisi ağdaştı ve Abbasi halifesi Me'mun tarafından dokuzuncu asrın ilk yarısında kurulmuştu. Aslında, bu iki rasathane birbirini tamamlamaktaydı ve biri diğeri için yerini almak üzere kurulmuştu. Böylece, belki de bu büyük rasathaneler sayısını sekiz saymak bir bakıma daha doğru olabilir. Bu rasathanelerden  Türkler tarafından, Selçuk Hükümdarı Melikşah tarafından Isfahan'da, Uluğ Bey tarafından Semerkant'ta ve nc Murat tarafından İstanbul'da kurulmuşlardı. Diğeri iki rasathane, Meraga'da Hulagu ve Tebriz'de yine Hulagu gibi bir İlhanlı hükümdarı olan Gazan Han tarafından kuruldu. Bunlar da Türk—Moğol kültür çevresinin malı sayılabilir. Fakat bunlar tabii ki Türk—İslam Dünyası bilginlerinin eseriydi. Bunlardan ikincisinin, anlaşıldığına göre, astronomi ğretimi faaliyeti yönü, belki de astronomik araştırma yönünden daha önemli ve daha ön planda olmak üzere tasarlanmıştı. Bilindiğı kadarıyla bu Tebriz Rasathanesi diğeri İslam rasathanelerine benzer bir astronomi cetvelleri hazırlama faaliyetlerine sahne olmadı. Meraga Rasathanesi ile ağdaş olması itibarıyla belki de esasen burada böyle bir faaliyete girişilmesine ihtiyaç da pek hissedilmemişti. Geri kalan iki büyük rasathaneden biri Bveyhi şerefddeve tarafından Bağdat'ta diğeri iki Fatimi veziri tarafından Kahire'de kurulmuştur. Fakat her iki rasathane de bazı aksamalar ve başarısızlıklar yüzünden pek fazla faaliyet göstermemişlerdir. Demek ki, İslam Dünyasının en büyük ve en önemli rasathaneleri, Me'mun'dan sonra, Türklerin ve Türk—Moğal İlhanlı İmparatorluğunun eseri olmuş oluyor (9)

Bir Diğeri Temel Kurum: MEDRESE

45. Genellikle kabul edildiğine göre, bir geç ortaçağ Avrupa ğretim müessesesi olarak doğup gelişmiş olan niversite, İslam Dünyasından, medreseden, etkilenmiştir. Fakat bu durum ne olursa olsun, İslam Dünyasında yüksek ğretim müessesesi olarak On birinci Yüzyılda resmi bir hüviyetle ortaya çıkan medrese sistemi Selçukluların eseridir. Ayrıca, bu ğretim sisteminin bir Selçuklu ncesi gelişme evresine sahip olduğu görülmektedir ki bu hazırlık devresinde de Hunsan ve Maverünnehir bölgesinin, yani Türklerin yaşadığı coğrafı çevrelerin, ve Gaznelilerle Karahanlılar gibi Türk devletlerinin etkili oldukları görülmektedir. Böylece, İslam Dünyasının yüksek ğretim kurumu olan medrese de hemen hemen tümüyle Türklerin bir eseri olarak karşımıza çıkmaktadır (10). İtrinden etki aldığı müşahede edildiğı gibi, daha önce de sylendiğı üzere, aynı Yüzyıl içinde Avrupa İslam Dünyasından rasathane ve klinik ğretim bakımından önemli etkiler almıştır.

46. Medrese, normal olarak, fıkıh ğretimi veren bir kurumdu. Fakat zel birtakım medreseler de kurulmuştur. Bunlar arasında On nc Yüzyıl başlarında ilk örnekleri görülen tıp medreselerini

önemle zikretmek gerekir. Tıp medresesinin doğmasında da Türklerin etkili olduklarına tanıklık edilmektedir. Fakat bu tıp medreselerinin İslam dünyasında yeterince yaygınlaşamayacağı görülüyor.

47. İslam Dünyasındaki tıp Öğretiminin çok olumlu ve ilginç bir yönü bu öğretimin hastanelerde hasta yatağı başında gerçekleştirilen bir kısmı, bir bölümü idi. İslam hastaneleri gibi bu klinik tıp öğretimi yönteminin Avrupa'yı özellikle Rönesans sıralarında etkilemiş olduğu anlaşılıyor. Tıbda klinik öğretim yönteminin Bağdat'ın Adududdevle Hastanesinde başladığı görülüyor. Fakat bu öğretim yönteminin güçlenip yaygınlaşması bakımından Halep ve Şam Atabeklerinden Türk hükümdarı Nureddin Zengî'nin Şam hastanesinin büyük önem taşımakta olması özellikle kaydedilmeye değer bir husustur.

III.. BİLİM MEŞALESİNİN BATIYA KAYIŞI

48. İslam Dünyası, bilim ve öğretim kurumlarıyla, bilim adamları ve mütefekkirleriyle, kurduğu uygarlık sayesinde yeryüzünün en güçlü ve en saygın topluluğu haline gelmişti. Bu uygarlığın maddi ve manevi baskısı altında kalan Batı Avrupa Hıristiyan Dünyası bu üstünlüğün kökeni konusunda doğru bir teşhis yaparak On ikinci Yüzyıl içinde Arapçadan Latinceye yoğun bir çeviri faaliyeti içine girdi ve birçok Arapça bilim, felsefe, ve tıp eserini Latinceye kazandırdı. Avrupa'nın bu uyanışı uygarlık ve tefekkür tarihinde çok büyük önem taşır. Bu uyanış Avrupa'yı Karanlık Çağdan çıkarmış, Karanlık Çağı sona erdirmiştir. Bu sebeple bu kültürel akıma On ikinci Yüzyıl Rönesansı adı verilmiştir. Batı'nın Doğu üstünlüğünden bu suretle yararlanması bizim çok daha sonraki "Batılılaşma" hareketimizi andırmaktadır. Yalnız, Avrupa'nın bu hareketi bir Batılılaşma değil, bir 'Doğululaşma" hareketiydi.

49. Oysa, öte yandan, talihin acı bir tecellisi olarak, İslam Dünyası dünya uygarlığındaki bu seçkinliğini bilimde ve düşünümdeki üstünlüğüne borçlu olduğunu yeterince kavrayıp takdir edemedi. Bu yüzden de, gittikçe ileri giden Batı Avrupa'ya bilim meşalesinin taşıyıcılığı rolünü kaptırdı. Ve ne yazık ki, bu hatalı kültür politikası yüzünden, İslam dünyası, uygarlık yaratıcılığındaki etkinliğini, hiç değilse Avrupa'ya kıyasla görece olarak fakat gayet sarıh biçimde, tedricen de olsa kesinlikle, kaybetmekten kendini bütün iyi niyet ve gayretlerine rağmen bir türlü kurtulamadı.

50. On ikinci Yüzyıldan sonra da Avrupa, İslam Dünyasıyla kültürel temastan yarar sağlamaktan geri kalmadı. Ancak bu On ikinci Yüzyıldaki entelektüel kalkınmadakine kıyasla çok daha küçük ölçülerdeydi. Örneğin, Kopernik On dördüncü Yüzyıl astronomu İbnü 'ş—şâtır 'ın çift episikl düzenini ve Merâğa çevresinde belirip Nasî ruddin—i Tûsî yoluyla yaygınlaşan çapları oranı bir bölü iki olup birbirine içten teğet olarak hareket eden iki çemberden oluşan tertibi kendi sisteminde kullanmıştır. Kopernik'in bir eksen üzerinde dönebilen tipten zâtüşşubeteyn aletini (Parallaktik cetvel) kullanmış olması da Semerkand Rasathanesi çevresi kökenli bir etkiye işaret etmektedir. On üçüncü Yüzyılda küçük kandolaşımını keşfetmiş olan İbnü'n Nefis'in konuyla ilgili kiübü 1547 'de Latinceye tercüme edildi. Bundan az sonra Michael Servetus ve Realdo Colombo aynı keşfi Avrupa'da yeniden yaptılar. Bu da herhalde bir etki intikaline delâlet etmektedir. Onaltıncı Yüzyılın üçüncü çeyreğinin başlarında rasathanelerini kurmuş olan Tycho Brahe'nin İslam Rasathanelerinden etki aldığı müşahede edildiği

gibi, daha önce de söylendiği üzere, aynı Yüzyıl içinde Avrupa İslam Dünyasından rasathane ve klinik öğretim bakımından önemli etkiler almıştır.

51. Bu kültür temasları, anlaşıldığına göre, özellikle Osmanlılar zamanında ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan ve Yahudi azınlıklar yoluyla gerçekleşmiştir. Nitekim, Avrupalı matematikçi Mordecai Comtino (ölümü 1487) ve Elia Misrahi (1456—1526) İstanbul'u sık sık ziyaret etmekteydiler. Hatta ikisi de İstanbul 'da ölmüştür. Mordecai Comtino ondalı kesirler konusu üzerinde durmuş, Misrahi ise İstanbul'dan Basel'e yaptığı bir seyahatte içinde önemli kare, küp gibi kuvvet dizileri toplamlarının formülleri bulunan bir kitabı da beraberinde götürmüştü. Her ikisinin de böylece, Gıyaseddin Cemşid'den etki taşıyıcıları oldukları tahmin edilebilir. Astronomi ve matematik konularındaki bu gibi etkilerin bu sıralarda Avrupa'ya İstanbul'dan intikaline Ali Kuşçu (ölümü 1474) ile Mirum Çelebi (ölümü 1525) aracı rolü oynamış olabilirler. (12)

52. Fakat bu gibi münferit parlak misaller bilimle entelektüel kültür babında Batı Avrupa ile yarışabilmeyi sağlamaktan uzaktı. Tersine bu sınırlı kültür alışverişinde de karlı çıkan taraf bilim ve uygarlık yolunda daha süratle ilerlemekte olan Batı Avrupa oluyordu. Bir zamanlar bilim ve tefekkürde olağanüstü varlık gösteren Yunan Dünyasında bilim ve tefekkür nastı ki bir süre sonra duraklamaya ve hatta gerilemeye başladıysa, İslam Dünyasında felsefi tefekkürün, yani özgür düşünce temeli üzerine oturan akılcı zihniyetin gitgide zayıflayıp yozlaştığı ve bilimsel çalışma temposunun da, bununla paralel olarak ve Batı Avrupa'ya kıyasla, giderek ağırlaştığı, canlılığından kaybettiği görülür. Buna karşılık, Batı Avrupa'da bunun tam zıddına, tefekkür ve bilimsel çalışma atmosferi gün geçtikçe yoğunluk kazanıp verimlileşmiştir. Bunun bir sonucu olarak Kopernik, Vesaius, Paracelsus, Harvey, Gafile, Bacon, Descartes, Kepler, Huygens ve Newton'larıyla modern bilim Avrupa'da doğmuş, İslam Dünyası bunu uzunca bir süre ne hakkıyla izleyebilmiş ve ne de yeterince takdir edebilmiştir.

IV. OSMANLI'LAR DEVRİNDE DURUM (1) BATI'DAKİ GELİŞMELER KARŞISINDA OSMANLI DAVRANIŞLARI 53. Batı Avrupa'da On altıncı ve On yedinci Yüzyıllarda bilimde gerçekleştirilen devrim yanında Rönesans ve Reformasyon hareketleri de Avrupa'da büyük bir manevi kalkınmaya önayak oldu. On sekizinci yüzyıl Aydınlanma hareketi bu gelişmenin parlak bir uzantısını ve devamını teşkil eder. Yine, On beşinci ve On altıncı Yüzyıllarda başlayarak Avrupa'nın sınai faaliyette ve teknolojiye gelişmeler kaydettiğini görüyoruz. Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'daki bu gelişmeler karşısında kayıtsız kalamazdı. Çünkü bilim ve düşünümdeki gelişmelerin hiç değilse somut etki ve yankılarının daha çok uzun vadeli olarak kendilerini hissettirmelerine karşılık, endüstri ve teknolojiye yeniliklerin insan yaşamı üzerindeki etkileri çok daha kısa süreler içinde ve daha dolaysız olarak belirli biçimlerde hissolunurlar. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'nın sanayi ve teknolojik yeniliklerine ayak uydurmaya; kalburüstü yenilikleri günü gününe takip etmeye çalıştı. Fakat bunda ancak sınırlı ölçüde başarılı olabildi. Çünkü temeldeki bilim ve tefekkür gelişme ve dönüşmelerine ister istemez uzak ve yabancı kalmaktaydı.

54. On beşinci ve On altıncı Yüzyıllardaki önemli bir inkişaf yeni deniz yolları ve coğrafi bölgelerin keşfi olayı idi. Bu On altıncı Yüzyılın çok güncel bir sorunu ve Avrupa'nın denizci devletleri arasında bir yarışma alanıydı. Durumu günümüz uzay egemenliği alanındaki yarışma ile kıyaslayabiliriz. Buna özellikle Atlas Okyanusu'nda kıyısı bulunan devletler katıldılar. Osman Devleti, bu sıralarda Hint Okyanusunda sahili bulunan bazı bölgelere uzanarak, siyasi sınırlarını Hint Okyanusuna kadar genişletmek aşamasına ulaşmış bulunuyordu. Bu şartlar altında, Osmanlı İmparatorluğu Hint Okyanusu'nda Portekizlilerle bir deniz egemenliği yarışına girdi. Buna paralel olarak, Osmanlılar, Portekizi Cezayir ve Fas'ta kesin yenilgiye uğratmalarına rağmen, Hint Okyanusundaki mücadeleyi Portekiz kazandı. Exsen Portekiz'i Hint Okyanusu'nda yenmek de Hint Okyanusu'nda hakimiyet kurmak için yeterli olmayacaktı. Osmanlı İmparatorluğu Portekiz'i Hint Okyanusu'nda yense bile arkasından, daha güçlü donanmalarla aynı mücadeleyi sürdürmek zorunda kalacaktı.

55. Bu arada, Osmanlıların yeni ve mahrem dünya haritalarını elde etme yolunda çaba harcadıklarına da tanıklık ediliyor. Aynı suretle, Osmanlılar topu Avrupa 'dan öğrendiler ve bunu başarı ile kullanabildiler. Fakat birçok bakımdan bu kadar başarılı olamadılar. Örneğin, Gutenberg'in yeni baskı tekniği Türkiye'ye Ulema sınıfının bağnazlığı yüzünden üç yüz yıla yakın bir süre resmen giremedi. İslam Dünyasının başka kısımları ise Avrupa'daki bu gibi gelişmelerden büsbütün habersiz ya da bunlara karşı kayıtsız bir durumdaydılar (13).

56. Kısa görüşlülük ve taassup Osmanlı İmparatorluğunu ve tümüyle İslam Dünyasını, hızla ilerleyen Batı'dan büyük ölçüde uzaklaştırmaya, tecrit etmeye, sevk etti. Ne bilimde, ne tefekkür alanında ve ne de teknolojiye İslam Dünyası Avrupa ile sıkı temas kuramadı ve kurmak ihtiyacım yeterince duymadı. Bir bakıma, On beşinci ve On altıncı Yüzyıllarda buna acil olarak pek ihtiyaç ya da zorunluluk da yoktu. Yani, hiç değilse, böyle bir yola girme zarureti henüz kesinlikle hissedilmemekteydi. İslam Dünyası kendi üstünlüğü iddiasından henüz sıyrılamamış, bu iddianın yanlışlığı da kendini kesin biçimde hissettirmeye başlamamıştı.

57. İslam Dünyası dünya uygarlığındaki ortaçağdan kalan ve henüz kesinlikle yitirmediği seçkin durumunu büyük ölçüde bilim ve tefekkürdeki üstünlüğüne borçlu olduğunu yeterince kavrayamamış, takdir edememişti. Uygarlık yaratıcılığındaki etkinliğini hiç değilse Avrupa'ya kıyasla kesin biçimde kaybetmekten kendini, bütün iyi niyetlerine ve gayretlerine rağmen, bir türlü kurtaramayışı bu hatalı kültür politikası yüzündendi.

58. Batı ise, öte yandan, çalışmalarını sistemli bir biçimde bilgi ile temellendirmekten geri kalmıyordu. Örneğin, Avrupalılar deniz yolları egemenliği meselesinde oldukça planlı bir şekilde çalışmışlardır. Ayrıca, bu politikalarının temelinde genellikle bilimsel bilgiye önemli bir yer ayırdıkları da görülmektedir. Bu çalışma planında coğrafya, denizciler için rasat aletleri, Afrika kıyıları ve diğer yeni kıta ve bölgeler insanları konusunda oldukça sistemli bilgiler toplama ve gemi inşası teknolojisi gibi konular yer almaktaydı. Yine topçuluk alanını Avrupalılar, on beşinci yüzyıldan başlayarak, matematik

bilgisi ile temellendirmeye çalışmışlardır. Bunun bir sonucu olarak, mesela daha Galile'den yüzyıl önce topçular, empirik yoldan mermi azami menzilin 45'lik namlu yükseklik açısıyla elde edildiğini keşfetmişlerdi. Daha kuramsal bilgilere bakacak olursak, örneğin bizim ikinci Viyana kuşatmasını yaptığımız 1683 yılında Avrupa, bilimde Newton düzeyine çıkmış, Galile ile Descartes'i geride bırakmış durumdaydı. Oysa, İslam dünyası daha Kopernik'ten habersizdi ve esasen böyle bir sistemi benimsemeye hazır olmaktan da henüz çok uzakta bulunuyordu.

59. Viyana surları dışında uğradığı yenilginin peşi sıra Osmanlı İmparatorluğu kendisini 169 Karlofça antlaşmasıyla sonuçlanan uzun bir savaşın içinde buldu. Viyana'yı almak isterken, Osmanlı imparatorluğu bu antlaşma ile epey arazi kaybına razı çelmek zorunda kaldı ve Avrupa'nın üstünlüğünü resmen kabullenmek durumuna girdi. Bu sıralarda Batı Avrupa'nın denizaşırı sömürgeler kurma faaliyeti muazzam ölçüleri bulmuş, Batı'nın ticari faaliyetinde göz kamaştırıcı tırmanmalar görülmeye başlamıştı. Bu durum karşısında Batı'ya ayak uydurmak. Batı'nın gün kadar açık üstünlüğü karşısında bir şeyler yapmak, birtakım tedbirler almak, sarıh bir ihtiyaç olarak kendini göstermekten geri kalmıyordu. Bu yönde kökten bir geliş. meyi ilk gerçekleştiren millet, Büyük Petro'nun güçlü önderliği altında Rusya oldu. Rusya Batılılaşmaya katar verdi. Bizde de bundan hemen sonra daha On sekizinci Yüzyıl başlarından itibaren, Batı'yı örnek alma biçiminde bir akımın başladığını görüyoruz. Bu akım üçüncü Ahmed'in (1703—1730) ve sadrazamı Damad İbrahim Paşa'nın zamanındaki Lale Devri'nde kendini göstermektedir.

60. Patrona Halil ayaklanmasıyla ani bir kesintiye uğrayan bu hareketin getirdiği en önemli yeniliklerden biri Gutenberg baskı usulünün, İki yüz Yılı aşkın bir gecikme ile de olsa, nihayet Türkiye'ye resmen sokulmasıydı. İlginçtir ki Lale Devri lüks ve sefahatinin, savurganlığının, bütün izlerini yok etmeye itina eden bu ayaklanmada Matbaa'ya hiçbir zarar getirilmemiştir. Ayrıca, bu devrin, yani Lale Devri'nin daha başından itibaren Batı sanayiini Türkiye'ye getirme teşebbüsü ile karşılaşılması da ilgi çekicidir. 1703 yılında İstanbul'da bir yün kumaş dokuma tesisi, 1726 yılında da, ilk resmi Türk matbaasının kurulmasında önyak olan İbrahim Müteferrika ve Sait Efendi'nin hizmetiyle Türkiye'nin ilk modern kağıt fabrikası Yalova'da kurulmuştur.

(2) BATI'DA SANAYİ DEVRİMİ VE OSMANLI'LARDA İLK SINAİ KURULUŞLAR

61. Gerçekten, On altıncı ve On yedinci Yüzyıllar içinde Batı Avrupa'da ağır adımlarla da olsa sanayi ve teknolojinin hemen hemen her dalında çeşitli bakımlardan gelişmeler olmuş, ilerlemeler kaydedilmişti. Buna az önce de kısaca temas edilmişti. Osmanlıların bunu daha On sekizinci Yüzyılın eşiğinde fark etmiş ve bu gelişmelere ayak uydurmaya çalışmış olması gerçekten ilgi çekicidir. Tabii olarak, ticari münasebetler bu gibi temas ve ünsiyetlere yol açmaktaydı. Rekabetler ve bunların sonucunda çekilen bazı sıkıntılar da bu gelişmeleri görmezden gelmeyi imkansız kılmaktaydı. On sekizinci Yüzyılın ortasından itibaren ise, sanayide ve teknolojiye Avrupa dev adımlarıyla ilerlemeye

başladı. Avrupa'ya ayak uydurmaya çalışmak o zaman artık tam anlamıyla bir zaruret haline geldi, bir ölüm ve yaşam sorununa dönüştü.

62. İlk İngiltere'de On sekizinci Yüzyılın son çeyreği içinde iplik eğirme makineleri bir iş yerine birçok işi birden çalıştıracak hale getirildi. Dokuma tezgahlarında da otomatikleşmeye doğru gelişmeler gerçekleştirildi. Aynı zamanda bu gibi makineler el ve ayaklarıyla çalıştırılacakları yerde su ve buhar gücüyle çalıştırılmaya başlandı. Böylece de evlerde işletilen küçük tezgahlar işçileri bir araya getiren fabrikalara yerlerini bırakma durumunda kaldılar. Yani endüstri devrimi adıyla anılan büyük dönüşüm 18. yüzyıl sonlarında özellikle İngiltere'de gerçekleştirilmiş oldu ve Batı endüstri çeşidi alanlarda yapılan birçok ek icat ve ihtiyaçların da yardımıyla muazzam ilerlemeler kaydetti.

63. Kağıdı Avrupa, İslam Dünyasından ortaçağda öğrenmişti ve uzunca bir süre kağıdı İslam Dünyasından almıştı. Fakat On sekizinci Yüzyıl sonlarında artık İslam Dünyası kâğıt imalinde Avrupa ile rekabet edememe durumuna gelmişti. 1805 yılında İstanbul'da Beykoz'da Avrupa biçimi bir ikinci kâğıt imalathanesi kurulması münasebetiyle hazırlanan raporda artık İslam Dünyasında kâğıt imalatının tamamen durmuş olduğu zikredilmektedir. 1777 yılında da 1726'dakinden sonra, ikinci bir yün kumaş dokuma tesisi Avrupa örneği üzerinden Türkiye'de kuruldu. Aradan geçen süre içinde buna benzer başka girişimler de olmuş benziyorsa da bunlar genellikle başarılı olamamıştır. Kâğıt ve kumaş sanayii gerek Osmanlı İmparatorluğunda ve gerekse İslam Dünyasının diğer kısımlarında, daha Avrupa'nın sanai devrim adıyla anılan büyük atılımından önce, Batı rekabeti karşısında ve Batının geliştirdiği üstün teknoloji muvacehesinde ciddi bir sarsıntı geçirme durumuna girmişti.

64. Üçüncü Selim (1789—1807) zamanında, 1805'te, Beykoz'da bir kumaş fabrikası kuruldu. Bundan on iki yıl sonra bu fabrikanın su kanallarının ve makinelerinin tamiri muhtaç olduğu, bu hususu tespit eden bir rapordan anlaşılmaktadır. Fakat gerekli onarımın yapılmasına rağmen 1836 yılında fabrika atıl ve harap durumdaydı. Oysa, zamanın hükümdarı İkinci Mahmut (1808—1839) bu gibi sanai tesislere büyük önem vermekteydi ve hatta Beykoz'daki iki fabrika ile yakından ilgilenebilmek için bu fabrikalar yakınında kendisine bir de dinlenme yeri yaptırmıştı. Bundan anlaşıldığına göre, bu sıralarda, Avrupa'dan alınan sanai tesislerde bakım ve onarım ihtiyaçlarının karşılanması oldukça güç sorunlar doğurmaktaydı.

65. Üçüncü Selim 1804'te büyük bir yünlü kumaş ve dokuma fabrikası ve Boğaziçi'nde, Hünkar iskelesi mevkiinde, bir kağıt fabrikası yaptırdı. 1827 'de de Eyüp'te bir iplik fabrikası, 1830'ların ilk yıllarında Beykoz'da modern bir tabakhane ve bir ayakkabı imalathanesi kuruldu. Ayrıca, Hünkar İskelesindeki kağıt fabrikası, kısmen, bir feshane haline sokuldu. 1836 sıralarında Balkan Dağlarının güneyinde, İslimiye'de bir yün iplik ve kumaş fabrikası kuruldu. Tophane civarında yeni bir tomruk bıçkı tesisi hizmete girdi ve Tophane civarında bakır haddehanesi çalıştırılmaya başlandı. 1830'ların sonlarında ise, Tophanedeki top döküm tesisi ile Tüfekhanenin her ikisi de hayvan gücü yerine buhar makinesi ile çalışır hale getirildiler.

66. 1841 'den Kırım Savaşına kadar geçen on iki yıllık devre içinde yeni sını tesislerin kurulması faaliyeti gerek sayılarının büyüklüğü ve çeşitlilikleri ve gerekse planlama, yatırımı hacmi, ve ham madde imkanları açılarından rekor seviyeye ulaştı. Bu girişim Osmanlı İmparatorluğunda gerçek bir sını devrim yaratma ve gerçekleştirme ümidini temsil etmektedir. Bu teşebbüsün içinde yer alan Zeytinburnu demir tesisleri, izabe fırınından hemen her türlü ihtiyaç maddeleri imalathanelerine kadar çeşitli birimlerden oluşuyordu. Yanı başında bir de teknik okul bulunmaktaydı. Bu sını tesisler kenti veya kompleksi civarında ayrıca bir iplik fabrikası, bir kumaş fabrikası, bir basmahane ve yine bir demir izabe fırını vardı. Bunların yanında da küçük buharlı gemilerin inşası için bir tersane inşa edilmişti. Yine, Hereke'deki ipek iplik ve dokuma fabrikası bu sıralarda kuruldu. Bütün bunların kuruluş ve bakımı ve hatta kısmen de çalıştırılması. Avrupa yardımcı personel sayesinde mümkün olabilmekteydi. Ancak, bu tesislerdeki başarı ve verim ölçüsü, anlaşıldığına göre, bütün gayretlere rağmen, genellikle pek büyük olamamıştır (14).

67. Az çok uzun vadeli olarak, en önemli sorun Batı ile rekabet sorunuydu. Çünkü batı tesislerini mütemadiyen modernleştirmekte, mükemmelleştirmekteydi. Bu durumda, modası geçmiş tesislerin mütemadiyen yenilenmesi, günün Batı düzeyine gerekiyordu. Bu modernleştirmede ise, Eknolojik kadar yanında, yeni bilimsel keşiflerin getirebileceği yepyeni imlanlar ve koşullar da vardı. Acaba Osmanlı Impratorluğu, sınaileşme programında bilimsel araştırmaların açacağı yeni imkan ufuklarını da dikkate alabilmek durumunda mıydı? Hiç değilse bu noktanın önemli bir sorun yarattığını, gerçekten başarılı bir sınaileşme için eninde sonunda bu sorunun başarılı bir çözüme bağlanması gerektiği bilincine ulaşmış mıydı ? 68. Sınaileşme veya sını alanda Batılılaşma gayretinin can alıcı noktası ister istemez gelip bu sorunun cevabına dayanmaktadır. Bu sorunun cevabı ise esasen açıkça bilinmektedir. Osmanlı teknolojik veya endüstriyel kalkınma teşebbüsü, bu sınaileşme gayreti, bilimsel bir temelle beslenmekte olma durumundan uzaktı. Bu girişimler taşıma su ile değirmen döndürmeye, ağacını meyvesine heves etmeye benziyor Fakat On dokuzuncu Yüzyılın ilk yansı bile böyle bir erdüstriyelleşme siyasetini uygulamak kin henüz erkendi. Çünkü Batı pratikte öyle bir durumu gerçekleştirmekte olsa bile, o da On dokuzuncu Yüzyılın ilk yansında henüz böyle bir ilkeyi tam anlamıyla ye sistemli bir şekilde formüle etmemiş bulunuyordu. Asıl mesele bilime verilen önemde kenetleniyordu. Bu itibarla, yine de, bu sorumuzun cevabi üzerine, Batı bilimini benimsetme teşebbüsümüz münasebetiyle, daha ayrıntılı bilgi ışığında değinilecek, bu konuda etraflı bir çerçeve içinde ek alınacaktır.

69. Öte yandan, hiç şüphe yoktur ki, bu sınaileşme girişimleri hiç yoktan çok daha iyi idi. Bunlardan sağlanan yararı şu şekilde özetlemek mümkündür: Feshane'deki Defterdar Fabrikası, Basmahane adıyla tanınan Bakırköy bez fabrikası ve Hereke ipekli ve yünlü kumaş dokuma tesisleri çeşitli güçlüklerle rağmen ayakta kalabildiler. Böylelikle de, Cumhuriyet Hükümeti sadece bu tesisleri devralmakla kalmadı; belki daha önemli olarak, tecrübeli bir personel kadrom ile hiç değilde genişletilmeye elverişli çekirdek halindeki bir geleneği On dokuzuncu Yüzyıl sınaileşme çabasının net ürünü ve muhasarası, bileşkesi, olarak Osmanlı Devletinden devrilmiş oldu.

(3) OSMANLILARDA KUL TÜREL BATILILAŞMA

70. Batılaşmamızın Batı endüstrisini memleketimize kazandırma çabası dışında başka önemli veçheleri de vardı. Bunlardan oldukça geniş kapsamlı bir tanesi siyasi batılaşmamızdır. Siyasi Batılaşmamız endüstriyel Batılaşmadan bir bakıma daha zordur. Çünkü kökleri daha derinde birtakım zihniyetlerin değiştirilmesini gerektiriyordu. Devlet anlayışımızı ve idare mekanizmamızı Batı'ya uydurmak bakımından Batı'yı örnek almamız, Aydınlanma Çağının Batı'ya kazandırdığı yeni görüşleri benimsetmemiz demektir. Ayrıca, siyasi büyük devletleri çeşitli bakımlardan ilgilendiriyordu. Bu bakımdan bazı kaynak yönleri de yok değildi. Siyasi Batılaşmamız için en uygun başlangıç tarihi Gülhane Hatt-u Hümayûnu'nun ilan tarihi olan 1839 yılıdır.

71. Fakat Batılaşmamızın bunlardan herhalde çok daha önemli ve köklü olan Yönü, bir bakıma bunlardan tamamıyla soyutlanması mümkün olmayan, kültürel Batılaşmamızdır. Bu ise, Batı uygarlığını benimsememiz, Batı bilim ve öğretim kurumlarını örnek almamız olayıdır. Böyle bir batılaşma teşebbüsü aynı zamanda sını ve siyasi Batılaşmamıza da sağlam bir temel vazifesi görebilecek mahiyededir. Yine, böyle bir Batılaşma aynı zamanda Batı'nın askeri ve iktisadi gibi altında ezilmekten kendimizi Batı korumayı, Batı ilâ her alanda rekabet edecek hale gelerek bir millet ve bir topluluk olarak varlığımızı devam ettirmemiz güvence altına almayı geniş varlığımızı devam ettirme- kapsamlı bir şekilde amaçlamak anlamına gelir. Binanaıeyh, endüstri alanında Batı 'ya ayak uydurmak endüstri alanında böyle bir programın içine girmek zorunda ve durumundadır..

72. Batı'ya bu şekilde bir yaklaşma ve benzeme teşebbüsünün, biraz müphem ve biraz küçük çapa da bin, daha on sekizinci asır başlarında başlamış olduğuna yukarıda işaret edildi. Bunun daha sarı ve daha azimli bir davranışa dönüşmesi için 1773 yılını beklememiz gerekir. 1773 yılında İstanbul'da Kaynarca Antlaşmasından hemen bir yıl önce, Avrupa'yı örnek alarak bir denizcilik mühendisliği askeri okulu açıldı. Az sonra da, 1789 ile 1795 arasında geçen yıllar içinde yine aynı şehirde kara kuvvetlerine ilişkin olarak bir askeri mühendislik okulu birkaç aşamada kurularak faaliyete başladı. Bu iki okul bugünkü İstanbul Teknik Üniversitemizin kökenini ve başlangıcını oluşturmaktadır. Bu okulları açmaktan maksat, Avrupa'nın gerek askeri eğitim ve öğretim yöntemlerini ve gerekse savaş tekniğini silahlı kuvvetlerimize kazandırmaktır. Sını kalkınma programımızı da, başlangıçta, hiç değilse kısmen, bununla ayarlı hale getirme, silahlı kuvvetlerimizin ihtiyaçlarını ön planda olmak üzere karşılama çabası içinde bulunuyorduk.

73. Aslında, 1773 'deki okulun kurulması yepyeni bir girişim ve hiç yoktan başlayan bir gelişme değildi. Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı zamanında, 1716 yılında, De Rochefort adlı bir Fransız subayı Avrupalı subaylardan oluşma bir askeri heyetin Bâbı Âli emrinde çalıştırılmasını öğütlemişti. 1729'da Comte de Bonneval (1675—1747) adlı bir Fransız subayının Müslüman olarak Humbaracı Ahmet Paşa ad ve unvanıyla Türk silahlı kuvvetlerinde hizmete başladığını görüyoruz. Kendisi topçu sınıfını İslah ederek yeniden kurmaya başlamış ve 1734 'te Hendesehane adı altında bir askeri mühendislik okulunun

yönetimini üstlenmiştir. Humbaracı Ahmet Paşa'nın ölümünden sonra evlatlığı Süleyman Ağa'nın bu okul müdürlüğüne getirildiği de bilinmektedir. Ancak, geleneklere bağlılık hissi, değişmeye ve yenilikler getirmeye karşı genellikle duyulan tereddüt, ve ayrıca bizde Hıristiyan Avrupa'yı örnek alan yeniliklerin bazı kültürlü fakat tutucu çevrelerce hoş görülmeşi ve özellikle yeniçerilerin muhalefeti yüzünden bu okul uzun ömürlü olamadı. Ancak, bu okulun tamamen kapanmayıp faaliyet temposunun ağırlaştığını ve gizli olarak varlığını devam ettirdiğini, 1773 mühendishanesinin bu 1734 okulunun yeniden canlanarak genişletilmiş bir şekli biçiminde düşünülüp kabul edilmesinin makul sayılabileceğini gösteren bazı ipuçları mevcuttur.

74. On dokuzuncu Yüzyıl boyunca ve özellikle bu yüzyılın ikinci yarısı içinde Avrupa tipi okullarımızın sayısını bir hayli arttırmaya çalıştık. Bunlar içinde en önemli ikisi 1838'de hazırlıkları tamamlanarak açılan tıp okulu ile 1870'te açılan İstanbul Üniversitesi'dir. Bunlardan birincisi bir mesleki yüksek okuldu. İkincisi ise, Batı Dünyasındaki şekli ile, her şeyden önce toplumun en yüksek düzeydeki münevverlerini, aydın kişilerini yetiştirme sorumluluğunu üzerine alan bir kurumdur ve bu bakımdan sadece bir yüksek okul olmakla kalmaz. Bu iki okulu, Batılılaşma programımız içinde açma yoluna gitmekten başka. Avrupa'nın eğitim sisteminden daha birçok örnekleri giderek yurdumuza getirme gayreti içinde bulunuyorduk. Bunlar arasında çeşitli yüksek meslek okulları bulunmaktadır. Yine, Avrupa'nın geliştirmiş olduğu ortaöğretim sistemini de uygulamaya başlamak yolunda önemli tedbirler alındığı gibi, On dokuzuncu Yüzyılın ikinci çeyreği içinde, oldukça erken bir tarihte, ilköğrenimini mecburi yapmayı kararlaştırmış olmamız da iddialı ve uzun vadeli bir eğitim ve öğretim programı düşüncesine sahip-olmuş olduğumuzu göstermektedir.

75. Fakat bu iddialı eğitim ve öğretim planlaması büyük ölçüde kağıt üzerinde kalmaya mahkumdu. İstanbul 'da Avrupa tipi bir üniversiteyi gerçek anlamıyla kurmak için gerekli şart ve vasıtalara sahip olmadığımızdan bunları tedrici biçimde telafi etmemiz gerekiyordu. Üniversite aslında bir ortaçağ kurumudur; ortaçağdan beri sürekli bir varlığa sahip olmuştur. Üniversite adını verdiğimiz müesseseye eskiçağ sahip değildi. Örgün bir yükseköğretim müessesesi ortaçağda ilkin İslam Dünyasında kuruldu ve bunun kuruluşunda Türkler önyak oldular. Daha önce de işaret edildiği gibi, bu kurum özellikle hukuk öğretimi yapan medrese sistemi idi. İslam Dünyasında istisnai olarak hukukun gayri alanlarda uzmanlaşan bazı medreseler de kuruldu. Fakat genellikle medreseler akli bilimleri büyük ölçüde programlan dışında tuttular. Ortaçağ Avrupa üniversitesinin kurulmasında medrese sisteminden esinlenilmiş benziyor. Fakat Batı Avrupa, ayrıca Arapçadan çevrilen bilim ve felsefe kitaplarını' da bazı tereddütlerden sonra üniversitelerin müfredat programlarına soktu. Böylece Batı, İslam Dünyasına kıyasla özellikle uzun vadeli olarak önemli bir üstünlük sağlayacak mahiyete bir adım atmış oldu.

76. On altıncı ve On yedinci Yüzyıllarda modern bilimin doğmasıyla bilimsel araştırma faaliyeti yoğunlaşmaya başladığından bu tür çalışmalar ilkin üniversitelere giremedi, üniversite içinde bir hayat hakkına sahip olamadı. Bunun üzerine bu duruma bir tepki mahiyetinde olmak üzere On yedinci

Yüzyılda bitim akademilerinin kurulmaya başladığına şahit oluyoruz. Fakat tedrici olarak üniversiteler bilimsel araştırma faaliyetine bünyelerinde yer vermeye başladılar. Hatta On dokuzuncu Yüzyıl sonlarından itibaren üniversiteler mezuniyet sonrası araştırma eğitimine özel olarak yönelmeye koyuldular ve temel bilimler de araştırmanın sırf bilgi üretmek için bilim yapma zihniyetinin barındığı başlıca kurumlar haline dönüşmeye başladılar. Böylece, İstanbul Üniversitesinin kuruluş hazırlıkları içine girildiği sıralarda, ulaşılmak istenilen hedef, yani Batı Üniversite, büyüyüp gelişme ve şekil değiştirip dönüşmelere uğrama süresi içinde bulunuyordu.

77. Fakat uygulamadaki başarı derecemiz ve başarıya ulaşma tempomuzdaki hız ne olursa olsun, eğitim alanındaki planlarımız Batılılaşmamızda bilgi temeline büyük önem vermiş olduğumuzu açıkça gösteriyor. Yani, Osmanlı kültür politikasında, anlaşıldığına göre, bilgi temeli bakımından da Batı uygarlığına yetişmek kesinlikle söz konusuydu. Bunu hiç değilse küçük bir münevverler zümresi takdir etmekteydi. Fakat bu değerlendirme ölçüşü ve mahiyeti yeterli miydi ve başarılabilecek işin azametiyle orantılı boyutlara sahip miydi? Ayrıca, endüstride olduğu gibi, bilim ve bilgi alanında da ulaşmaya çalıştığımız hedef sabit, yani değişmeyen bir hedef değildi. Bilginin, statik değil, dinamik olarak, durağan değil devingen olarak tasavvur edilmesi zorunluluğu vardır. Çünkü Batı hemen her bakımdan kendi kendini geride bırakmaktaydı; ve bu durum özellikle bilim alanı için bir gerçektir.

78. Batının bilimini biz ancak on sekizinci yüzyıl sonlarında açtığımız askeri mühendis okullarıyla, yurda sokmaya başlamayı başarabildik. Örneğin Kopernik sistemi, herhalde ilk kez bu okullarla bizim öğretim müfredat programlarımıza resmen girebildi. Bütün bu gibi hususlarda gerçekten geç kalınmıştı. Fakat buna rağmen ve Batı örneği sarıh olarak gözler önünde durmaktayken, buna ayak uydurma, yine de ne bilimde, ne öğretimde ve ne de endüstri alanında kolay olmadı, daha doğrusu pek mümkün olmadı. Çünkü kendimize doğru bir kültür politikası çizmekte bir türlü kesinlikle ve açık seçik biçimde başarılı olamıyorduk. Küçük çıkar hesapları bir yana yolumuzu tıkayan bağınazlık ve daha da önemlisi anlayış yetersizliği engellerini aşmak kolay değildi. Gerçekten biz henüz ortaçağlılıktan kopamamıştık. Avrupa ise çeşitli safhalardan defalarca geçerek yeni bir entelektüel kültür havası içine girmişti. Buna ulaşmak, bu düzeye erişmek, hatta bunu hakkıyla taktir etmek, bu düşünce havasının gereği gibi tanıyıp, ona göre değerlendirmek güçlülüğü önümüzdeki en büyük engeli oluşturuyordu. Yoksa gerçekte Avrupa'nın mütemediyen gelişme içinde bulunuşu aşılabilir bir engel oluşturuyordu diye düşünmek pek ala mümkün.

79. 1773 yılında daha Lavoisier kimyadaki devrimini gerçekleştirememiştir. On sekizinci da, hatta On dokuzuncu Yüzyıl başında en yüksek kimya bilgisi bugünkü ortaokul kimyası düzeyinde bulunuyordu. Kimya sanayii olarak da hemen hiçbir önemli ve ulaşılması güç faaliyet yoktu. Bu yönde ilk Nicolas Leblanc soda sanayiini kurmak suretiyle 1790'da gerçekleştirdi. Deniz ve Kara mühendisliği okullarımızı ilk açtığımız yıllarda henüz elektrik akımı diye bir şey ortalarda yoktu. En mütevazı ilk pil 1800 yılında volta tarafından yapılacaktı. Elektrik sanayiinin en çelimsiz başlangıçlarını idrak etmek için ise bundan sonra daha hiç olmazsa elli altmış yılın geçmesi gerekecekti.

80. On yedinci Yüzyıl içinde Katip Çelebi isabetli uyarılarda bulunmuştu. Akli bilimlere öğretim sistemimizde çok daha önemli bir yer vermemiz gerektiğine dikkati çekmişti. Fakat Batının askeri ve teknolojik gücü altında ezilmekte olduğumuz acı gerçeği karşısında bile derin uykumuzdan silkinmekte

güçlük çekiyorduk. Çünkü değer yargılarımızı akıl tabanı üzerine, bilimin gün ışığına çıkardığı gerçekler üzerine oturtmak Işıklı yoluna bir türlü girememiştik. Buna ancak Batılılaşmamız sayesinde On dokuzuncu Yüzyıl içinde, ağır akak bir tempo ile ve kısmi de olsa, başarmaya başladık. Temelde en büyük noksanımız entellektüel kültürümüzü, yani, en geniş anlamıyla, bilim temeli üzerine oturan, bilimsel gerçeklerin zihnimizde sindirilmesi ve özümlemesiyle oluşan ve sağlam bir sağ duyuyu da en iyi bir şekilde ve isabetle temellendirmeye yarayan kültürümüzü, Batının eriştiği düzeye çıkaramamış olmamızdı. Değerlerimiz saplantılardan ibaretti. Değerlerimizi eleştirmek bu yüzden mümkün olmuyor, hiç değilse kolay olmuyordu. Çünkü bunlar bilgi temeli üzerine, akıl üzerine dayalı değildi. Böylece olunca da bu gibi zihniyetler bir uyurgezer katılığı içinde sürüp gitmekteydi.

81. Değiştirilmesi gerekli zihniyeti medresenin yetiştirdiği ulema, yani eski hukukçularımız emil ediyordu. Önemli değişme ve gelişmeler için de nitekim bu sınıftan ulemamızın fetvası gerekli görülüyordu. Yenileşmeye karşı, düşünce ve akılla ye güvenilir bilgi ile temellendirilecek yerde tevarüs ettiğimiz geleneklere körü körüne ve inatla bağlı kalma zihniyetinin çok yerde ağırlığını hissettirmiş olmasının. Batılılaşma hareketimizde ne kadar büyük bir ayak bağı teşkil etmiş olduğunu düşündüğümüz zaman, buna rağmen, giderek Batılılaşmayı büyük ölçüde başarmış ve bu yolda İslam Dünyasının diğer kavimlerine örnek vazifesini görmüş ve öncülük edebilmiş olmamızın önemi daha belirgin bir biçimde ortaya çıkar.

82. Batının sürekli bir gelişme ve ilerleme içinde bulunmasının, kendi kendini geride bırakabilmesinin temelinde her şeyden önce ve her şeyden daha büyük ölçüde bilim vardı. bilimin dinamik yönü vardı. Batının uygarlıktaki yeni yeni aşamaları birbiri peşi sıra gerçekleştirebilmesinin nedenleri hiç şüphesiz çok ve çeşitliydi. Fakat çeşitli alanlarda sürekli ve yoğun bilimsel araştırmalarla durmaksızın yeni bilgiler üretilmesi batının asıl başarı sırrını, göz kamaştırıcı canlılık ve verimliliğinin en önemli ve başta gelen anahtarını oluşturmaktaydı. Onun dinamizminin can damarını teşkil ediyordu. Böylece bir ileri anlayışın batıda her zaman bilinçli ve tutarlı bir şekilde uygulandığı söylenemez. Fakat batı bunun çok iyi örneklerini vermiş, ideal bir bilimcilik siyasetinin ne olduğunu su yüzüne çıkarmıştır. Örneğin Endüstrinin temel birimlerinden çok yönlü yararlanması uğrunda bazı tesisler uzun vadeli olarak sağlayacağı paha biçilmez yardımı düşünerek bilimde çalışmalar yapan güçlü araştırmacı kadroları kurup desteklemişlerdir. Ancak yinede kazanılan tecrübeler ışığında, yarar kaygılarından uzak bilimsel araştırmanın en önde ve en başta merkezi olarak batıda en önemli kurumların üniversiteler olduğu kararlaştırılmıştır. Bu nedenle akademilerin ve bazı özel araştırma kurumlarının yanı sıra üniversitelerin arı bilimsel araştırmalarının asıl merkezleri ve gerçek odakları barınak ve sığınakları haline gelmelerinin on dokuzuncu yüzyılın getirildiği en büyük ve temel yenilik olduğu söylenebilir. Bununla paralel olarak üniversiteler aynı zamanda mezuniyet sonrası öğretimlerini büyük ölçüde güçlendirip örgünleştirme yoluna gitmişlerdir.

83. Aslında biz Batı'yı taklit ederken, Batı'nın iyi vasıflarını alarak Batılılaşma gayretlerimizi sürdürürken, Batı'nın en çok gıpta edilecek tarafının ve başarısının asıl anahtarının bilimde, temel bilim araştırmalarına, arı bilimsel çalışmalara Batı'nın verdiği büyük önemde aranması gerektiği sonucuna ulaştık mı? Ayrıca, Batı'nın büyük başarılarının bilimden sadece maddi alanda değil de manevi alanda da yararlanmasının ileri geldiğini, entelektüel kültürünün yüksek düzeyinin de Batı uygarlığında göz kamaştırıcı gelişmelere yol açmakta önemli bir role sahip olduğunu ne dereceye kadar takdir edebildik.?

84. 1838 yılında Tıbbiye—i Şâhâne'nin açılış konuşmasını yapan İkinci Mahmud'un sözleri çeşitli bakımlardan çok ilginçtir. Ancak, bu konuşmada bilimsel araştırmaya Batı uygarlığındaki dinamizmin temeli ve kökeni olarak temas edilmemektedir. Çok uyanık bir hükümdar olan İkinci Mahmud'un bu konuşböyle bir zihniyetten eser yoktur (15). 1870 yılında İstanbul Darülfununu'nun açılış töreninde Maarif Nazırı Safvet Paşa ve bu ilk üniversitemizin açılmasıyla yakından ilgilenmiş bir kişi olarak Münif Paşa konuşmuşlardır.

85. Safvet Paşa bu konuşmasında bilimlerin geçmiş çağlardaki durumlarına değindikten sonra zamanımızda Batı'da görülen gelişmeyi övmekte ve ileride günümüzün bilim ve fenninin de tamamen geride bırakılacağını söylemektedir. Kendisi bundan sonra sözüne şöyle devam ediyor: "Bilim fennin doğuştan gelen özelliklerini çeşidi faziletlerle süslediği gibi bir memleketin medeniyet ve mamuriyetinin de ancak bilimle kazanıldığı bir gerçektir. Büyük Osmanlı Devletinin kuruluşundan itibaren 200 sene süreyle ilim ve fenne gösterilen itibar ile hüner ve bilgi sahibi olanlara yapılan teşvik ve hürmet bir o kadar daha devam eğiliş olsaydı, Avrupa'nın medeni memleketleriyle ilişki ve münasebet sağlanarak onlarla birlikte ilerleme yoluna gidildiyse de bugün diğer memleketlerin ilim ve sanayideki ilerlemeleri bizde de en yüksek mertebesine varmış olurdu.(16)

86. Görüldüğü üzere medreselerde akli ilimlerin Avrupa ilimleri derecesinde sokmak mümkün olmadığına göre , fizik kimya, matematik, astronomi ve tabi bilimlerle, coğrafya, tarih, edebiyat , sosyoloji gibi konularda Avrupa ile kıyaslanabilecek ölçüde eğitim yapabilmek için Avrupa okulunu ve üniversitesini olduğu gibi memlekete ithal etmek gerekiyordu. Maksat bu gibi alanlarda bilgi sahibi yeni bir münevver zümre yetiştirmek ve devlet bürokrasisini bunlar yardımıyla kurup yönetmekti. Bu safrada henüz yüksekokul arasında Avrupa geleneğine uygun bir fark gözetilmeksizin pek söz konusu olmadığı, üniversitenin bel kemiğini yedi hür sanat fakültesi ya da fakültelerin oluşturulması gerektiği düşüncesinin mevcut bulunmadığı görülmektedir.

87. Safvet Paşa akli bilimlerdeki çalışmalardan yararlandığını söz ederek bu ilerlemenin fikir alışverişi ve tartışmaya dayandığını söylüyor. Fakat bundan, Avrupa'daki yoğun bilimsel araştırmaya ayak uydurarak ona aktif bir biçimde katılma anlamını çıkarmak pek mümkün görünmüyor. Esasen, yeni kurulan İstanbul Darülfununu- bilimsel araştırma yapılmasının daha sonraları için öngörüldüğüne, ya da böyle bir araştırmanın teşvik edeceğine işaret eden herhangi bir beyanla da bu konuşmalarda karşılaşılmıyor. Kaldı ki, İstanbul Üniversitesinde, öğretim faaliyetinin normal denebilecek asgari

ölçüleri tutulması için de bir süre beklemek gerekecektİ. Nitekim, 1870'deki bu açılışından sonra sürekli gelişme safhalarından geçmiş olmasına rağmen, Yine de, kuruluşundan yetmiş yıl kadar sonra, İstanbul Üniversitesinin modernleşmesi yolunda, Atatürk zamanında, yeni bir hamle yapılmasına ihtiyaç duyulacaktı.

V. ATATÜRK'ÜN ÇİZDİĞİ YOL

88. Böylece, Batılılaşmamızın Atatürk aşamasına gelmiş oluyoruz. Samsun'da 22 Eylül 1924'te İstiklal Mektebinde öğrenenlere hitab ederek yaptığı konuşmada Atatürk, tek cümlelik özeti yaygınca bilinen şu izleri söylemiştir: 'Dünyada her şey için, maddiyâd için, maneviyât için, hayat için, muvaffakiyet için, en hakiki mürşid İlimdir, fendir; ilim ve fennin haricinde mürşid aramak gaflettir, cehalettir, delâlettir. Yalnız, ilim ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekamülünü idrak etmek ve terakkiyatını zamanında takibeylemek şarttır.

89. Atatürk 27 Ekim 1922'de Bursa'da öğretmenlere hitap ederek şöyle konuşmuştur: "Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alır. Cihan ile alâkasız yaşayamayız ... Bilakis müterakki, mütemaddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve feh nerede ise oradan alacağız ve her ferd-i millet kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur ... Hiçbir delil-i mantikiye istinad etmeyen birtakım ananelerin, akidelerin muhafazasında ısrar eden milletlerin terakkisi çok güç olur; belki de hiç olmaz. Terakkide kuyûd ve şurûtu aşamayan milletler hayatı makûl ve amefi müşahede edemezler. Hayat felsefesini âsi gören milletlerin tah-ı hâkimiyet ve esaretine girmeye mahkumdurlar..."

90. Çeşitli sözlerinden anlaşıldığına göre, Atatürk arı bilimi, ister doğa ile ister toplumla ilgili olsun, icraatımızın, eylemlerimizin temelini koyma zaruretini vurgulamış, uygarlığın bu suretle dinamizm kazandığını da sarıh bir şekilde dile getirmiştir. Binanaleyh, Atatürk'ün memlekette arı bilim araştırma geleneğini kurup yerleştirmek istemiş olması gerekir. Ayrıca burada sadece bilimsel bilginin insan ihtiyaçlarını tatmine yönelmesi değil, aynı zamanda arı bilimde yeni yeni bilgilerin üretilmesi gerektiğini de sarahatle hissetmiş olması söz konusudur. Yine, Atatürk'e göre, gerek maddi ve gerekse manevi yönleriyle uygarlık gelişmeleri bilime ve sağlam ve güvenilir bilgiye dayandığından, ve bunlar ise insanlığın orak malı olduğun dünyada uygarlık birdir ve insanlığın ulaştığı en yüksek uygarlık düzeyidir. Ayrıca, ve yine aynı sebeple, bu uygarlık ona sahip milletlerin işbirliği ve ortak emeği ürünüdür. Uygarlığın yeni hamlelerinde aktif bir role sahip olmaksızın uygarlığın gelişmelerine pasif olarak ayak uydurmak gerçekleştirilmesi çok güç ve hata belki de imkansız bir şeydir.

91. Bilimsiz endüstrinin ve daha genel olarak, bilime dayanmayan uygarlığın Batı ile yarışmada etkili olamayacağı, Batı'ya ayak uydurma çabalarını başarıya ulaştırmaktan uzak kalacağı şüphe götürmez bir gerçektir. Bu gerçeğin açık seçik bir biçimde kavranması aşamasına ise bizde Atatürk'le ulaşıldığını söyleyebiliriz. Bunun için ise bizde de bilimsel çabanın Batı dünyası ile yürütülmesi idealinin noksansız biçimde benimsenmesine ihtiyaç vardır.

92. Fransız yazarı Maurice Pernot ile 29 Ekim 1923 tarihinde yaptığı mülâkatta Atatürk ezcümle şunları söylemiştir:

"Memleketler muhtelifdir. Fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lazımdır. Osmanlı İmparatorluğunun sukutu Garb'e karşı elde ettiği muzafferiyetlerden çok mağrur olarak kendisini Avrupa milletlerine bağlayan rabıtaları kestiği gün başlamıştır. Bu bir hata idi. Bunu tekrar etmeyeceğiz ... Memleketimizi asrîleştirmek istiyoruz. Bütünn mesaimizle Türkiye'de asrî, binanaleyh Garbî bir hükümet vücuda getirmekteyiz.

Medeniyete girmek arzu edip de Garb'e teveccüh etmemiş millet hangisidir? Bir istikamette yürümek azminde olan ve hareketinin ayağında bağlı zincirlerle işgal edildiğini gören insan ne yapar?..."

93. Atatürk Türk ulusu için gerek maddi' ve gerekse manevi alanlarda bağımsızlık, saygınlık, seçkinlik ve üstünlük sağlamak ve Türk milletini yüceltmek yolunda çeşitli doğrultularda güçlü birtakım süreçleri harekete getirmiş, hepimizin iyi bildiğimiz kalburüstü devrimlerini gerçekleştirmek için azimli girişimlerde bulunmuştur. Atatürk bu devrim ve reformlarında hep aklın kılavuzluğu altında ve geçmişteki uzun tecrübelerle dayanan sağlam bilgi ışığında yürünmesi temel ilkesini her zaman için etkin ölçüde başaltı tutmaya özen göstermiştir.

94. 1933 yılı Cumhuriyet Bayramı nutkunda şu sözleriyle karşılaşıyoruz:

' 'Asla şüphem yoktur ki Türklüğün unutulmuş büyük medeni vasfı ve büyük medeni kabiliyeti, bundan sonraki inkişafı ile, Batının yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır..

Bunun içindir ki milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fitrî zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, milli birlik duygusunu mütemadiyen ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyerek inkişaf ettirmek milli ülkümüzdür. Türk milletine çok yaraşan bu ülkü onu bütün beşeriyete hakikî huzurun temini yolunda kendine düşen medenî vazifeyi yapmakta muvaffak kılacaktır...

“ Fakat yaptıklarımızı asla kafi görmemeliyiz. Çünkü daha çok ve daha büyük işler yapmak mecburiyetinde ve azmindeyiz. Yurdumuzu dünyanın en mamur ve medeni memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Milli kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız...”

95. Bu demeçte, Atatürk'ün, "milli kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız" sözü, kültür sözcüğünün "entellekuel kültür" manasında anlaşıldığı zaman sarahatle anlamlandırılıp değerlendirilmektedir. Özellikle, Atatürk'ün bu cümlesi Kültür ve Milli kültür terimlerini genellikle entelektüel kültür anlamında kullandığını ve bu kavrama çok büyük önem atfettiğini açık seçik biçimde göstermek durumundadır.

96. Atatürk'ün önyak olduğu üniversite inkılabımız gerek fen bilimleri ve gerekse beşeri bilimler alanlarında üniversitelerimizin Batı örneklerine uygun araştırma geleneklerine ayak uydurmalarını

birinci planda olmak üzere öngörmekteydi. Ayrıca, İstanbul Üniversitesinde temsil edilen kürsü ve enstitülerle bölümlerin sayısını artırmak ve bunların bilimsel düzeylerini yükseltmek, kütüphane, laboratuvar ve diğer araştırma araç ve gereçleri bakımından bu üniversiteyi zenginleştirmek de şarttı.

97. Batı'da çeşitli memleketlerin üniversiteleri bu müessesenin geçirdiği önemli gelişme aşamalarını birlikte idrak edip birlikte gerçekleştirmişlerdi. Böylece de aralarında takribi bir denklik mevcut olageldiği gibi, Batı İster İstemez bütün dünya için üniversite standardının belirleyicisi durumundaydı ve günümüzde de böyledir. Atatürk'ün gerçekleştirdiği üniversite reformumuzda da temel ilkelerden biri üniversitenin memleketin mevcut entelektüel kültür düzeyini değil kendisi için ideal olarak kabul ettiği kültür düzeyini, Batı kültürü ideali düzeyini temsil etmesiydi. Bu da, tabii ki, Türk toplumunda Batı anlamında bir bilim geleneğinin kurulması ve topluma mal edilmesi düşüncesine dayanmaktaydı.

98. Fakat memlekette mevcut personelle bu işi yapmak çok zor olacaktı, hatta söz konusu olamazdı. 1933 yılında büyükçe sayıda bilim adamının ve üniversite hocasının Almanya'yı terk etmek arzusunda olmaları bizim için büyük bir şans eseri idi. Bundan derhal faydalanıldı. Bu itibarla 1933 yılı Türkiye'ye Avrupa'dan ve özellikle Almanya'dan büyük bir beyin göçünün başladığı yıl oldu. Nitekim, bundan yalnız İstanbul Üniversitesi yararlanmadı. Ankara'da 1933 yılının Yüksek Ziraat Enstitüsü kuruldu. Çok sayıda yabancı Öğretim üyesi ve yardımcısından oluşan bu öğretim kurumu Ziraat ve Veteriner Yüksek Okullarıyla fizik, kimya ve tabii bilimlerde iki yıllık hazırlık öğretimi veren bir temel bilimler ön lisans ya da F.K.B. yüksek okulu kısmından oluşmaktaydı. Nihayet, 1935 yılında Atatürk Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesini kurdu. Burası için de bir grup Avrupalı profesör davet edildi.

99. Atatürk uygarlık yarışmasında geri kalmamanın bir toplumun yaşamakta devamı için şart olduğunu tekrar tekrar vurgulamış, dünyada açıkça farklı uygarlık düzeylerindeki toplumların birlikte hayat hakkına sahip olabileceklerine, yaşamlarını bir arada ve eşit koşullar altında sürdürebileceklerine inanmanın aşırı iyimserlik sayılması gerektiği yolunda çeşitli vesilelerle uyarılarını yinelemiştir. Bundan dolayı da, Atatürk, aslında, dünyada geçerli bir tek uygarlık bulunabileceğine dikkati çekmektedir. Bu uygarlık ileri uygarlıktır ve bu ayırım esas itibarıyla özlü bir değer yargısıyla temellenmektedir. Bunun sarıh bir sonucu ise, bütün insanların bu tek uygarlığa katılmaları ve bunun geliştirilip oluşturulmasında işbirliği yapmaları gerektiğidir.

VI. ATATÜRK'TEN BUGÜNE GEÇİŞ DÖNEMİ

100. Türkiye, Atatürk'ün çizdiği yolda bugüne kadar büyük adımlar atmıştır. 1933'de başlatılan Üniversite Reformunu, ikinci Dünya Savaşı dönemi atlatıldıktan sonra, 1946'da 4936 sayılı Üniversite kanununun kabulü izlemiştir. Bu kanunun Türk bilim ve eğitimine belki en büyük katkısı, ilk defa dış dünyaya açılışı sağlamış olmasıdır. Kanunun tanıdığı imkanlar kullanılarak pek çok sayıda Üniversite mensubu, özellikle Batı'da ki gelişmiş ülkelere ileri düzeyde eğitim ve araştırma amacıyla gönderilmiştir.

101. Bu gelişmeler bilimde modern gelişmeleri izleyip aynı zamanda içinde yer alan yeni bir neslin yetişmesine yol açmıştır. Nitekim bu Türk bilim adamlarının bir kısmı yabancı ülkelerde kalmışlar ve genellikle kendi alanlarında üstün başarılar sağlamışlar, aranılan kişiler olmuşlardır. Ülkeye geri dönenler ise Türk biliminin gelişmesinde liderlik etmişler, geniş sayıda yeni bilim adamı ve araştırmacının yetişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu sayede bugün Türkiye, bilimsel alanda çalışan personel açısından kritik bir kitleye ulaşmış durumdadır.

102. 1960 sonrası Türkiye'nin genel düzeyde ekonomik ve sosyal alandaki gelişmesi, bilimsel alandaki çabalarına da yansımıştır. Nitekim, bilim alanında yeni ve modern fikirler bu dönemde filizlenmeye başlamış, kabul görmüştür. TÜBİTAK'ın kuruluşu ile başlayan teşkilatlanma hareketi, yeni araştırma birimlerinin kurulması ile yayılmış; 1960'da kabul edilen 115 sayılı ve 1973'de kabul edilen 1750 sayılı Üniversiteler Kanunları ile üniversite sistemimize bazı yapısal değişiklikler getirilmiş; ve nihayet ihtiyaç duyulan en köklü düzenleme de 1981 Kasım'ında kabul edilen 2547 sayılı yeni Yükseköğretim Kanunu ile başlatılmıştır.

103. Bütün bu gelişmelerle, Türkiye, Atatürk'ün "Muasır Medeniyet Seviyesinin üstüne Çıkmak..." şeklinde ifade ettiği, fakat zamanını belirtmediği büyük hedefe doğru büyük hamlesini yapabilecek duruma gelmiştir.